

PIOTR NYKIEL

Uniwersytet Jagielloński

„KAŻDY ŻEGLARZ, KTÓRY ATAKUJE FORT, JEST GŁUPCEM”¹. DARDANELE, 19 LUTEGO–18 MARCA 1915

Słowa kluczowe: artyleria nadbrzeżna, Turcja, Imperium Osmańskie, Dardanele, 18 marca 1915, Cevat Pasza, Cevat Çobanlı, Bouvet, HMS Irresistible, HMS Ocean **Bibl. Jag.**

Światowa historiografia poświęca bardzo dużo uwagi działaniom wojennym Ententy w rejonie Dardaneli w latach 1914–1916. Monografie, artykuły i teksty źródłowe, publikowane przede wszystkim w krajach Wspólnoty Brytyjskiej i w Turcji, liczyć można w setkach. Niemniej większość skupia się tylko na kampanii na półwyspie Gallipoli, która rozegrała się między 25 kwietnia 1915 a 9 stycznia 1916 r. i była efektem wcześniejszej porażki połączonej eskadry brytyjskich i francuskich okrętów² w Operacji Dardaneelskiej, przeprowadzonej w dniach 19 lutego–18 marca 1915 r. Odparcie przez Turków szturmu alianckich okrętów na fortyfikacje strzegące cieśniny sprowadzane jest przez przeważającą część autorów niemal wyłącznie do wejścia trzech pancerników na nierozpoznaną linię 26 min. Rola artylerii nadbrzeżnej jest niestety marginalizowana, czy wręcz pomijana. Tymczasem analiza źródeł tureckich, ich konfrontacja ze źródłami i opracowaniami brytyjskimi, francuskimi i niemieckimi oraz wnikliwe badania terenowe dają podstawy do stwierdzenia, że zagroda minowa w Dardanelach była ściśle powiązana z systemem fortów i baterii znajdujących się na obu brzegach cieśniny. Był to głęboko przemyślany „mechanizm” taktyczny, w którym z jednej strony artyleria nadbrzeżna broniła zagrody minowej przed strąłowaniem, z drugiej zaś ta sama zagroda uniemożliwiała okrętom przeciwnika zbliżenie się do broniących jej fortów na odległość, z której mogłyby je efektywnie ostrzelać. Do dzisiaj nie pojawiło się żadne opracowanie poświęcone sposobowi i efektywności wykorzystania tureckiej artylerii w Operacji Dardaneelskiej. Artykuł ten jest zatem pierwszą – choć z pewnością niewyczerpującą zagadnienia – próbą wypełnienia tej luki³.

¹ Adm. Horatio Nelson – cyt. za: A. J. Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow. The Royal Navy in the Fisher Era, 1904–1919*, vol. II, *The War Years to the Eve of Julland*, London 1966, s. 200.

² W skład francuskiego dywizjonu wchodził także rosyjski krążownik *Askold*.

³ Autor tego tekstu poświęcił wiele uwagi artylerii Dardaneelskiego Rejonu Umocnionego w swojej monografii. Zob. P. Nykiel, *Wyprawa do Złotego Rogu. Działania wojenne w Dardanelach i na Morzu Egejskim (sierpień 1914–marzec 1915)*, Kraków–Międzyzdroje, 2008. Tam jednak informacje na jej temat pojawiały się rozproszone w różnych miejscach, stanowiąc jedynie element szerszej narracji.

Słowa przytoczone w tytule niniejszego tekstu wypowiedział adm. Nelson, który jeszcze w epoce żagla i artylerii gładkolufowej dostrzegł nonsensowność atakowania przez okręty ufortyfikowanych celów lądowych. Doświadczenia zdobyte przez czołowe marynarki wojenne świata na początku XX w. dobitnie potwierdziły aktualność spostrzeżeń legendy Royal Navy. I stało się tak mimo ogromnego postępu technologicznego, w tym wprowadzenia artylerii gwintowanej o znacznie większych kalibrach i donośności niż ta z przełomu XVIII i XIX stulecia. Dla przykładu wspomnijmy tu tylko o bardzo mizernych rezultatach ostrzału umocnień Port Artur przez flotę japońską w 1904 r.⁴, o równie nieskutecznym bombardowaniu tureckich fortyfikacji nadbrzeżnych przez flotę włoską w Trypolitanii w 1911 r.⁵, czy wreszcie o japońsko-brytyjskim ostrzale Cingtao w 1914 r.⁶ W tej ostatniej akcji uczestniczył m.in. pancernik HMS *Triumph*, który w 1915 r. brał udział w szturmowaniu Dardaneli. Niestety, z doświadczeń jego załogi wówczas nie skorzystano. U podstaw znikomej efektywności okrętów w konfrontacji z celami lądowymi we wszystkich tych operacjach leżały następujące czynniki:

Okręt, aby unieszkodliwić fort, musiał zniszczyć z odległości kilkunastu tysięcy metrów znajdujące się w nim działa. Ostrzeliwanie samych umocnień ogniem płaskotorowym (a praktycznie tylko taką artylerią dysponowały ówczesne jednostki pływające) przynosiło bowiem bardzo znikome efekty. Oddanie tak precyzyjnego strzału z ruchomej platformy, jaką był okręt, graniczyło z cudem. Prowadzenie ognia na kotwicy (na co nie zawsze pozwalały warunki) rozwiązywało jedynie problem utrzymania stałej odległości od celu, ale nie eliminowało chybotania się działa, nawet przy spokojnym morzu. Ponadto fortyfikacje często były świetnie zamaskowane lub położone na znacznym przewyższeniu w stosunku do pokładów okrętów, co w niektórych przypadkach wręcz uniemożliwiało ich trafienie⁷. Z kolei pozostający na otwartym morzu okręt był doskonale widoczny dla załogi baterii nadbrzeżnej. Znajdujący się na lądzie artylerzyści dysponowali też stabilnymi platformami ogniowymi, co umożliwiało im znacznie precyzyjniejsze prowadzenie ostrzału, niż to było w przypadku jednostek pływających.

Niestety, I Lord Admiralicji, Sir Winston Churchill zlekceważył powyższe kwestie, upierając się w 1915 r. przy atakowaniu Dardaneli wyłącznie siłami morskimi. Pierwotnie rozważał on co prawda przeprowadzenie połączonej operacji morsko-lądowej⁸, która – gdyby doszło do niej jeszcze w 1914 r. – miałaby duże szanse powodzenia, ale wobec odmowy udostępnienia przez marsz. Horatio H. Kitchenera jakichkolwiek wojsk lądowych

⁴ P. Olender, *Wojny morskie 1883–1914*, Warszawa 2005, s. 399 i 402.

⁵ P. Olender (*ibidem*, s. 597), opisując bombardowanie baterii nadbrzeżnych Trypolisu przez flotę włoską w dniach 3–4 października 1911 r., twierdzi, iż „wszystkie tureckie umocnienia uległy zniszczeniu lub ciężkiemu uszkodzeniu”. Zaprzeczają temu jednak zdjęcia, wykonane tuż po tym ostrzale (fotografie w prywatnych zbiorach autora niniejszego artykułu). Do poważniejszych, choć możliwych do w miarę szybkiego usunięcia uszkodzeń umocnień (głównie ziemnych) doszło tylko w forcie Sultaniye, natomiast w forcie Hamidiye były one bardzo powierchowe. Widoczne na zdjęciach uzbrojenie artyleryjskie obu fortów pozostało w stanie nie naruszonym.

⁶ E. K. Chatterton, *Dardanelles Dilemma. The Story of the Naval Operations*, London 1935, s. 68.

⁷ Z sytuacją taką mieliśmy do czynienia szczególnie w Dardanelach. Dla przykładu, położony u podnóża zbocza fort Rumeli Mecidiye widoczny był dla okrętów tylko wtedy, gdy sam strzelał, zaś usytuowana na wysokim cyplu, ok. 10 m od krawędzi urwiska bateria Dardanos, choć widoczna na tle nieba, stanowiła cel niemal nic do trafienia (w ciągu całej Operacji Dardaneelskiej wystrzelono w jej kierunku ponad pięć tysięcy pocisków, odnotowując tylko dwa trafienia, które nie wyeliminowały żadnego z dział).

⁸ S. J. Shaw, *The Ottoman Empire in World War I*, Volume 2, Ankara 2008, s. 1505–1506.

przedsięwzięcie to było z góry skazane na porażkę⁹. Co więcej, opracowanie szczegółowego planu oraz dowodzenie operacją powierzył wiceadm. Sackville'owi H. Cardenowi, który nigdy wcześniej – nawet w warunkach pokoju – nie dowodził zespołem okrętów¹⁰. Optymizm Churchilla, Cardena i niektórych wojskowych członków Admiralicji opierał się zasadniczo na dwóch przesłankach: rzekomym niskim morale tureckiej armii, pobitej niedawno w wojnach bałkańskich (1912–1913) oraz – jak się wydawało Brytyjczykom – obiecującym skutkom ostrzału dardanelskich fortów „wejściowych” w dniu 3 listopada 1914 r.¹¹ Niestety, założenia te okazały się bardzo pobieżne i chybione, a przygotowań do ataku floty na Dardanele nie poprzedziło rzetelne rozpoznanie operacyjne i agenturalne¹².

Tymczasem Turcy, już od momentu pojawienia się brytyjskich i francuskich okrętów u wrót Dardaneli w dniu 11 sierpnia 1914 r., rozpoczęli przygotowania do obrony cieśniny. Ich intensyfikacja nastąpiła po 3 listopada, kiedy to Ententa swym jednorazowym, nieprzemyślanym bombardowaniem umocnień w Seddülbahir i Kumkale pozbawiła osmański Sztab Generalny wątpliwości co do swoich intencji¹³. Podkreślić przy tym należy, że plan obrony Dardanelskiego Rejonu Umocnionego (oficjalnie zatwierdzony 8 listopada 1914 r.), choć podpisany przez wiceadm. Z. D. Mertena i kmdr. por. Friza Wossidlo, był w istocie opracowany przez gen. Cevata (Çobanlı), a opierał się na jego raportach i dyrektywach sporządzonych 20 sierpnia i 7 października 1914 r.¹⁴ Dokument ten uznać można za arcydzieło taktyki, łączące w sobie użycie bardzo skromnych środków bojowych z wykorzystaniem topografii pola walki, przy czym znaczenie warunków terenowych było równie istotne jak rola środków bojowych. Dardanele były bowiem wąskim torem wodnym (o szerokości 1250–7500 m), w którym okręty traciły przewagę wynikającą z większej donośności dział. Same też znajdowały się przez cały czas w strefie ostrzału tureckiej artylerii. Ta zaś w większości przypadków rozmieszczona była na zboczach lub wzgórzach (a haubice nawet za wzgórzami), znacznie powyżej poziomu pokładów atakujących ją jednostek pływających (por.: Mapa). Takie rozstawienie baterii dawało obrońcom trzy podstawowe atuty:

1. Dogodne pole obserwacji i ostrzału przeciwnika.
2. Znaczące zmniejszenie ryzyka bycia zlokalizowanym i trafionym przez płaskotorową artylerię okrętową.
3. Możliwość prowadzenia przy użyciu dział fortecznych i okrętowych ognia o trajektorii zbliżonej do stromotorowej, co dla większości okrętów szturmujących Dardanele było śmiertelnym zagrożeniem.

Zgodnie z głównymi założeniami ww. planu wejścia do cieśniny nie należało bronić za wszelką cenę. Forty w Kumkale i Seddülbahir miały stawić jedynie minimalny

⁹ W. Churchill, *La crise mondiale (1911–1915)*, v. 1, Paris 1925, s. 431; H. W. Wilson (tłum.: L. Talat), *Büyük Harpte Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1931, s. 252.

¹⁰ W. Churchill, *La crise mondiale*, v. 2, Paris 1928, s. 66–68; *Who's Who, 77 Year: 1925, Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated „Men and Women of the Time”*, London 1925, s. 472.

¹¹ Atak ten przeprowadzony został z zaskoczenia, a znaczne uszkodzenia i duża liczba ofiar w forcie Seddülbahir były efektem szczęśliwego trafienia w niezaobezpieczony magazyn amunicji artyleryjskiej (por. G. Yetkin, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, Ankara (?) 1965, s. 102–104).

¹² Kwestie te szerzej omówione zostały w: P. Nykiel, *Wyprawa...*

¹³ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı*, I nci Kitap (Haziran 1914–25 Nisan 1915), Ankara 1993, s. 78–91 i 93–106.

¹⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı*, Ankara 1976, s. 509–523.

opór, ponieważ ze względu na usytuowanie w terenie i krótką donośność większości dział i tak skazane były na upadek. Cevat Pasza uważał, że okręty wroga należy wpuścić do Dardaneli, ponieważ – jak już wspomnieliśmy – wewnątrz cieśniny będą miały ograniczoną przestrzeń do manewrowania i będą przez cały czas pozostawać w zasięgu ognia baterii nadbrzeżnych oraz haubic, co uniemożliwi im prowadzenie ostrzału na kotwicy. To zaś znacząco wpłynie na efektywność ich ognia¹⁵. Istotną rolę odgrywać miała licząca ok. 400 min zagroda, która pełniła podwójną funkcję. Z jednej strony blokowała dla żeglugi najwęższy odcinek cieśniny, z drugiej zaś, dzięki bardzo przemyślanemu i precyzyjnie wymierzonemu rozstawieniu w tym właśnie miejscu, uniemożliwiała okrętom zbliżenie się do fortów „centralnych”, broniących przewężenia między Çanakkale a Kilitbahir na odległość, z której ich ogień mógłby im realnie zagrozić. Za dnia ochronę zagrody mionowej zapewniać miały przede wszystkim baterie dział okrętowych Dardanos i Mesudiye oraz haubice rozmieszczone na obu brzegach Dardaneli. W nocy obowiązek ten spadał na baterie armat małego kalibru, wspomagane przez reflektory, a w razie potrzeby także przez wspomniane wyżej baterie dział okrętowych¹⁶.

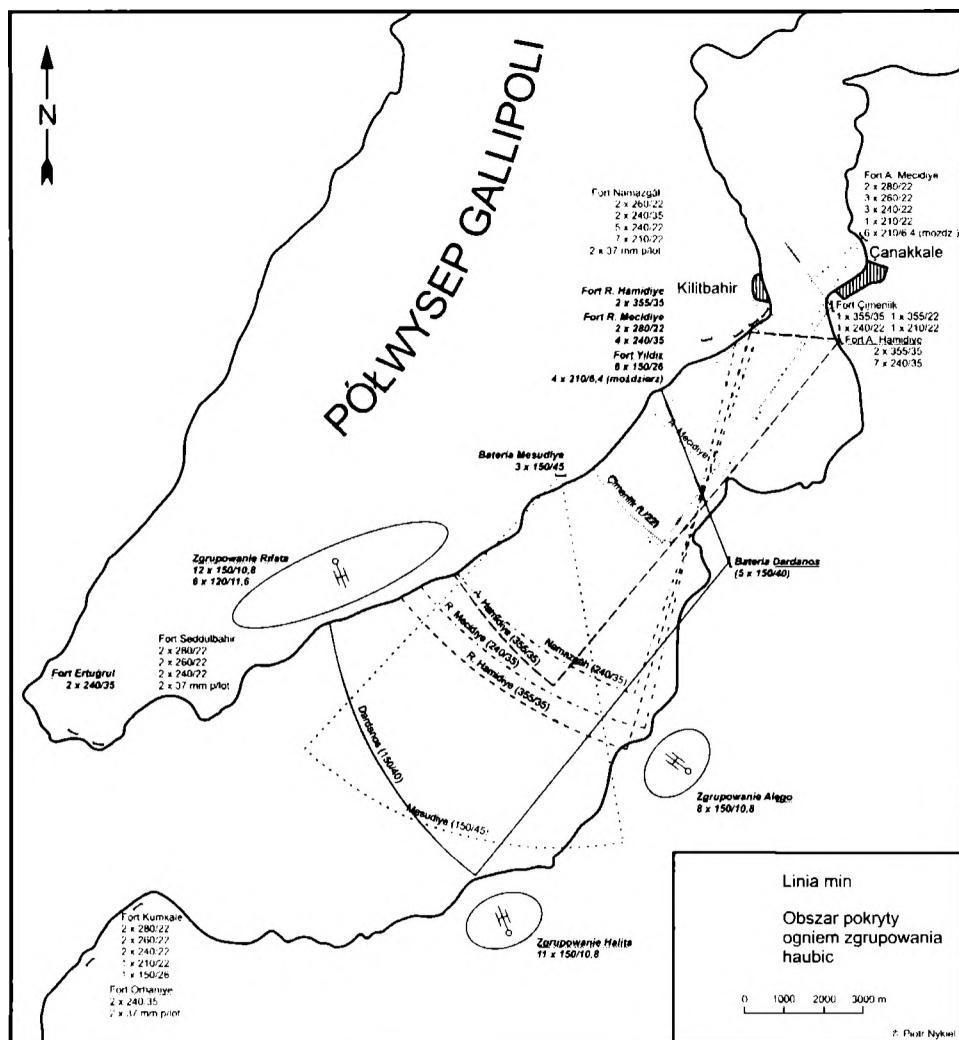
Dardaneński Rejon Umocniony (DRU) podzielony został na cztery zasadnicze zgrupowania: Pierwszym z nich było zgrupowanie fortów „wejściowych”, na które składały się: na brzegu europejskim fort Ertuğrul (2 działa 240 mm L/35) i fort Seddülbahir (2 × 280 mm L/22, 2 × 260 mm L/22, 2 × 240 mm L/22, 2 działa p. lot. kal. 37 mm, 6 dział 87 mm L/24 ze wzmocnioną lufą), zaś na brzegu azjatyckim fort Orhaniye (2 działa 240 mm L/35, 2 działa p. lot. kal. 37 mm) i fort Kumkale (2 × 280 mm L/22, 2 × 260 mm L/22, 2 × 240 mm L/22, 1 × 210 mm L/22, 1 × 150 mm L/26). Pomiedzy południowym wejściem do cieśniny a przewężeniem między Çanakkale a Kilitbahir znajdowały się zgrupowania baterii dział okrętowych i haubic. W skład pierwszego z nich wchodziły: po stronie europejskiej (na półwyspie Gallipoli) bateria Mesudiye (3 działa okrętowe 150 mm L/45 z pancernika *Mesudiye*), a po stronie azjatyckiej bateria Dardanos (5 dział okrętowych 150 mm L/40 z korwety *Muin-i Zafer* i pancernika *Âsar-ı Teyfik*). Zgrupowanie haubic po stronie europejskiej stanowiła grupa „Tenger” mjr. Rifata (12 haubic 150 mm L/10,8 i 6 haubic 120 mm L/11,6), a po azjatyckiej grupa „Erenköy”, podzielona na dwie mniejsze dowodzone przez mjr. Halita i kpt. Alego (19 haubic 150 mm L/10,8 i 2 haubice 120 mm L/11,6). Ostatnim, czwartym, było zgrupowanie „fortów centralnych”, broniące najwęższego odcinka Dardaneli (o szer. 1250 m), które składało się na brzegu europejskim z następujących fortów: Rumeli Mecidiye (2 działa 280 mm L/22 i 4 działa 240 mm L/35), Rumeli Hamidiye (2 działa 355 mm L/35), Namazgâh (2 × 260 mm L/22, 2 × 240 mm L/35, 5 × 240 mm L/22, 7 × 210 mm L/22) i Yıldız (6 dział 150 mm L/26), zaś na brzegu azjatyckim Anadolu Hamidiye (2 działa 355 mm L/35 i 7 dział 240 mm L/35), Çimenlik (1 × 355 mm L/35, 1 × 355 mm L/22, 1 × 240 mm L/22 i 1 × 210 mm L/22)¹⁷ i Anadolu Mecidiye (2 × 280 mm L/22, 3 × 260 mm L/22, 3 × 240 mm L/22 i 1 × 210 mm L/22 plus 6 moździerz 210 mm L/6.4)¹⁸.

¹⁵ *Ibidem*, s. 510–511; S. Adil, *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul 1982, s. 210–211.

¹⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı*..., s. 45–46.

¹⁷ W dniu 18 marca 1915 fort ten był wyłączony z dardaneńskiego systemu obronnego (S. Adil, *Hayat*..., s. 224).

¹⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 517–519; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı* (...), Çizelge: 10.

Pole ostrzału i donośność dział ważniejszych fortów i baterii wewnątrz Dardaneli oraz położenie zagrody minowej. Pogrubioną kursywą opisano forty i baterie, które znajdowały się na znacznym przewyższeniu w stosunku do pokładów okrętów.

Należy w tym miejscu powiedzieć kilka słów o stanie technicznym ww. fortyfikacji, których większość została wybudowana lub zmodernizowana w XIX w. i w 1915 r. była już przestarzała. Podesty artyleryjskie wykonane były z kamiennych bloków, zaś poprzecznice posiadały konstrukcję ceglano-kamienną, przykrytą wałami ziemnymi. Żaden z fortów nie miał jakichkolwiek elementów żelbetonowych czy wież pancernych. Stano-wiska artyleryjskie były odkryte, przez co mechanizmy dział mogły zostać łatwo zabloko-wane ziemią rozrzuconą przez eksplodujące pociski nieprzyjacielskie. Kiedy fort dostawał się pod ogień wroga, artylerzyści musieli chronić się w poprzecznicach. Czynniki te miały bez wątpienia znacząco negatywny wpływ na szybkostrzelność fortów. Jednak archaiczna konstrukcja dardanelskich umocnień działała również na korzyść obrońców, ponieważ forty, chronione od czoła przez wały ziemne, stanowiły zbyt „miękkie” cele dla artylerii okrętowej. Potwierdza to zarówno dokumentacja fotograficzna z epoki, jak i liczba niewy-buchów znajdujących przez Turków na terenie fortów. Ponadto dzięki takiej konstrukcji niektóre z nich (np. Rumeli Mecidiye) były wysmienicie wkomponowane w teren, a co za tym idzie, praktycznie niewidoczne dla okrętów ostrzeliwujących je z dystansu ponad dziesięć tysięcy metrów.

Na uzbrojenie artyleryjskie DRU składały się w większości działa forteczne Krup-pa, nabywane przez Imperium Osmańskie od połowy lat 80. XIX w. oraz działa okręto-we (głównie produkcji brytyjskiej), uzyskane z wycofanych ze służby lub zatopionych okrętów. Wartość techniczna tego sprzętu była bardzo zróżnicowana. W przypadku dział Kruppa dominowały niestety egzemplarze o krótkiej lufie (L/22). O ile takiego uzbrojenia pozazdrościć by mógł Dardanelom niejeden rejon umocniony w głębi kontynentu euro-pejskiego (choćby na terenie Austro-Węgier), to w konfrontacji z artylerią – w większo-sci już przecież niemłodych – okrętów brytyjskich i francuskich operujących na wodach tureckich były to działa przestarzałe, przede wszystkim z uwagi na krótką donośność¹⁹. Za względnie nowoczesne uznać należało jedynie egzemplarze forteczne o długości lufy L/35 (których w Dardanelach było zaledwie 22 sztuki) oraz okrętowe o lufach L/40 (5 sztuk w baterii Dardanos) i L/45 (3 sztuki w baterii Mesudiye). Istotny wpływ na donośność dział miał także rodzaj amunicji. Zapas tej nowego typu był niestety w Dardanelach bardzo ograniczony (por.: Tabela 2). Zestawienie uzbrojenia artyleryjskiego DRU oraz porównanie zasięgu jego ognia w zależności od użytej amunicji przedstawia **Tabela 1**:

Typ działa	Kaliber i długość lufy	Typ pocisku	Donośność (M)	Liczba dział na wyposażeniu DRU
Działo forteczne	355 mm L/35	stary / nowy	10.800 / 16.900	5
	240 mm L/35	stary / nowy	11.000 / 14.800	17
	355 mm L/22	stary	9.600	1
	280 mm L/22	stary	7.600	9

¹⁹ Długość luf w większości pancerników i krążowników Eskadry Sprzymierzonych mieściła się w przedziale L/40–L/50.

Typ dział	Kaliber i długość lufy	Typ pocisku	Donośność (M)	Liczba dział na wyposażeniu DRU
	260 mm L/22	stary	7.400	10
	240 mm L/22	stary	7.100	25
	210 mm L/22	stary	6.900	11
	150 mm L/26	stary	6.700	3
Dz. okrętowe	150 mm L/40	stary	13.300	5
Dz. okrętowe	150 mm L/45	stary	ok. 14.500	3
Haubica	150 mm	stary	6.050	31
Haubica szybkostrz.	150 mm	stary	6.300	
Haubica	120 mm	stary	5.600	8

Na podstawie: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı*, Ankara 1976

Tak jak zróżnicowana była wartość techniczna uzbrojenia DRU, tak też różny poziom wyszkolenia prezentował personel artyleryjski tego związku taktycznego. W przypadku załóg fortów uznać należy, że był on niski, ponieważ od połowy lat 80. XIX w., kiedy to działa forteczne Kruppa zostały rozmieszczone w Dardanelach, cieśnina nie była atakowana przez żadne większe siły morskie. Nie było więc sposobności użycia tych dział. Ponadto z chwilą wybuchu pierwszej wojny światowej DRU nie posiadał na swoim stanie żadnej amunicji ćwiczebnej. Szkolenie polegało zatem, jak to ujmują źródła, na wzrozkowym śledzeniu jednostek pływających, które symulowały okręty wroga i „wyciąganiu wniosków”²⁰. W odniesieniu do personelu głównych baterii dział okrętowych sytuacja przedstawiała się podobnie. Poziom wyszkolenia artylerzystów baterii Mesudiye, obsadzonej przez marynarzy, był tylko minimalnie wyższy. Pancernik *Mesudiye* brał co prawda udział w wojnach bałkańskich (1912–1913), ale nie miał praktycznie sposobności do wymiany ognia z przeciwnikiem. Znacznie lepiej sytuacja wyglądała w bateriach haubic, obsługiwanych przez żołnierzy wojsk lądowych. Większość artylerzystów miała bardzo bogate i „świeże” doświadczenie z wojen bałkańskich, ale podkreślić należy, że tylko w ostrzeliwaniu statycznych celów lądowych. Brak wprawy w strzelaniu do ruchomych celów pływających rekompensowany był jednak znacząco przez korzystną topografię, która z jednej strony ułatwiała celowanie (dzięki punktom obserwacyjnym na szczytach wzgórz), z drugiej zaś zapewniała artylerzystom wymienitą osłonę przed ogniem nieprzyjaciela. Z bateriami haubic – rozmieszczonymi za wzgórzami ciągnącymi się wzdłuż cieśniny – współpracowały fałszywe baterie, dyslokowane na zboczach widocznych z pokładów okrętów. Ich „uzbrojenie” stanowiły stare uszkodzone armaty małych kalibrów,

²⁰ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 104.

a często nawet blaszane rury od piecyków węglowych, które strzelając ładunkami prochu dymnego, ściągały na siebie uwagę okrętów²¹.

Wyżej wspomniany plan obrony Dardaneli zakładał następujący podział zadań pomiędzy poszczególne zgrupowania:

W początkowej fazie, kiedy wróg atakowałby wejście do cieśniny, główny ciężar walki spoczywać miał na fortach Ertuğrul i Orhaniye (łącznie zaledwie 4 działa 240 mm L/35), ponieważ w całym zgrupowaniu „wejściowym” tylko one dysponowały artylerią długolufową. Załogi fortów zobowiązane były do oszczędzania amunicji nowego typu, gdyż po przewidywanym szybkim przebicciu się przeciwnika zakładano użycie jej zaoszczędzonych zapasów przez forty „centralne”. Do okrętów wroga należało w związku z tym strzelać tylko wtedy, gdy znajdą się w efektywnym zasięgu dział. Forty Seddülbahir i Kumkale, posiadające słabsze uzbrojenie, miały otworzyć ogień dopiero wtedy, gdy okręty zaczną wchodzić do cieśniny²².

W drugiej fazie, po przedarciu się wroga na wody Dardaneli, ciężar walki przejąć miały ściśle ze sobą współpracujące zgrupowania dział okrętowych i haubic. Zakładano, że w tym sektorze okręty nie będą ostrzeliwane, dopóki nie zagrożą zagrodzie minowej. Taka taktyka miała na celu z jednej strony zaoszczędzenie amunicji, z drugiej zaś możliwie jak najpóźniejsze ujawnienie wrogowi pozycji poszczególnych baterii (dotyczyło to w szczególności Mesudiye, o której istnieniu wiceadm. Carden nie miał pojęcia, wprowadzając po raz pierwszy swoją eskadrę do Dardaneli)²³. Baterie dział okrętowych Dardanos i Mesudiye współpracować miały ze zgrupowaniem haubic zarówno w zakresie obrony zagrody minowej, jak i utrzymywania okrętów wroga z dala od fortów „centralnych” tak długo, jak to tylko będzie możliwe²⁴. Podkreślić przy tym należy, że działa okrętowe i haubice nie musiały oszczędzać amunicji tak bardzo jak forty, ponieważ pociski kal. 150 mm były produkowane w Stambule w liczbie ok. 100 sztuk dziennie²⁵. W nocy główny ciężar obrony zagrody minowej spoczywać miał na małokalibrowej artylerii polowej oraz przywróconych do eksploatacji gładkolufowych armatach spiżowych, których zasięg zwiększono przez wzmocnienie lufy płaszczem, umożliwiającym zastosowanie silniejszych ładunków miotających. Baterie Dardanos i Mesudiye miały włączać się do nocnej wymiany ognia tylko w razie potrzeby²⁶.

W ostatniej, trzeciej fazie, kiedy wróg podjąłby próbę sforsowania przewężenia cieśniny, ciężar walki spoczywać miał na fortach Anadolu Hamidiye, Rumeli Mecidiye i Rumeli Hamidiye, ponieważ to w nich znajdowało się najwartościowsze uzbrojenie. One też, ze

²¹ S. Adil, *Hayat...*, s. 211; İ. Kayabalı, C. Arslanoğlu, *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975, s. 45; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı* (...), s. 132. Fałszywa bateria dwóch „dział”, wykonanych ze zniszczonych lawet armat polowych Kruppa oraz rur od piecyka (lub kanalizacyjnych), znajdowała się też kilkadziesiąt metrów na wschód od fortu Ertuğrul.

²² *Ibidem*, s. 520.

²³ M. K. Atatürk, Mahmut Sabri Bey, Ş. Tunccapa, Ş. F. Gücüyener, M. Kemalyeri, M. Munim, *Çanakkale Hatıraları*, Cilt 3, İstanbul 2003, s. 90.

²⁴ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 520.

²⁵ E. Mutercimler, *Korkak Abdul'den Coni Türk'e. Gelibolu 1915*, İstanbul 2005, s. 151–154. Większość haubic będących na stanic DRU posiadała ten właśnie kaliber. Wyprodukowane w Wielkiej Brytanii działa okrętowe miały co prawda kaliber 152 mm, ale różnicę tę można było bez problemu zniwelować przez zastosowanie na pociskach pierścieni stabilizujących.

²⁶ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 517–518.

względu na usytuowanie w terenie, posiadały najlepsze pole ostrzału. Z uwagi na ograniczony zapas amunicji (zwłaszcza tej nowego typu) forty miały zakaz strzelania jako pierwsze²⁷. Mogły jedynie odpowiadać ogniem, i to tylko wtedy, gdy miały pewność, że przeciwnik znajduje się w zasięgu ich dział. Załogi fortów „centralnych” były świadome, że – w przeciwieństwie do zgrupowania „wejściowego” – muszą bronić się za wszelką cenę, ponieważ ich sektor stanowi ostatnią linię obrony w Dardanelach²⁸.

Walki toczące się w ramach trwającej od 19 lutego do 18 marca 1915 r. Operacji Dardaneelskiej podzielić możemy na trzy fazy:

1. Unieszkodliwienie fortów „wejściowych” (19–25 lutego).
2. Próby strąłowania zagrody minowej oraz walki z artylerią zgrupowania dział okrętowych i haubic (26 lutego–17 marca).
3. Decydująca bitwa, czyli próba przebicia się całości sił Eskadry Sprzymierzonych przez przewężenie Dardaneli (18 marca).

Przyjrzyjmy się teraz efektywności poszczególnych zgrupowań DRU podczas ww. działań wojennych.

Zgrupowanie fortów „wejściowych”

Dnia 19 lutego artylerzyści fortu Orhaniye złamali bom ładunkowy i wyrządzili liczne mniejsze uszkodzenia na pokładzie HMS *Vengeance*²⁹. Po przerwie spowodowanej załamaniem pogody walkę wznowiono 25 lutego. Wówczas największą aktywnością wykazał się fort Ertuğrul, który szczególnie dał się we znaki pancernikowi HMS *Agamemnon*. Wskutek sześciu bezpośrednich trafień na okręcie tym zginęło trzech ludzi, a ponad dziesięciu zostało rannych. Uszkodzeniu uległ bom i oba kominy. Bezpośrednio trafiona została przednia nadbudówka śródokręcia. Tureckie pociski wybiły trzy dziury w pokładzie głównym i jedną w pokładzie pomostu dowodzenia. Spenetrowanych zostało pięć kabin, odstrzelono też tylny maszt. Najniebezpieczniejsze z trafień wywołało pożar w przedziale hydraulicznym, który tylko dzięki szybkiemu opanowaniu go nie doprowadził do eksplozji dwóch przylegających przedziałów amunicyjnych³⁰. Fort Ertuğrul odnotował także tego dnia trafienie w tylną wieżę artylerii głównej francuskiego pancernika *Suffren*. W jego rezultacie zginął cały jej personel³¹. W dniu 25 lutego chrzest bojowy przeszła również bateria haubic 120 mm, dyslokowana w okolicach Yeniköy (po upadku fortów „wejściowych” włączona w skład zgrupowania dział okrętowych i haubic po stronie azjatyckiej). Jej artylerzyści wyrządzili trudne do oszacowania z ładu uszkodzenia pokładu i nadbudówek krążownika HMS *Dublin*³².

²⁷ Amunicja kalibrów większych niż 150 mm musiała być oszczędzana, ponieważ jej zapas ograniczał się tylko do tego, co zgromadzono w Dardanelach. Aż do końca stycznia 1916 r. nie było możliwości pozyskania jej z jakiegokolwiek źródła (por. V. Yılmaz, *I nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman ittifakı ve askeri yardımlar*, İstanbul 1993, s. 118–137).

²⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 519.

²⁹ *Ibidem*, s. 160.

³⁰ H. M. Denham, *Dardanelles. A Midshipman's Diary 1915–16*, London 1981, s. 34–35 i 38–40.

³¹ *Ibidem*, s. 36.

³² *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakale Cephesi Harekâtı* (...), s. 123.

Jak widać, główny ciężar walki w zgrupowaniu „wejściowym” wziął na siebie fort Ertuğrul. Podczas drugiego dnia walk wszystkie cztery forty wystrzeliły w sumie 83 pociski, z czego aż 74 przypadło właśnie na Ertuğrula³³. Jego duża efektywność i najdłuższe spośród wszystkich fortów zgrupowania utrzymanie sprawności bojowej były rezultatem usytuowania na wysokim klifie (ze znacznym przewyższeniem w stosunku do pokładów okrętów). Takie właśnie położenie fortu stanowiło dla alianckich okrętów podwójny, sygnalizowany już wcześniej problem: Nie tylko był on trudny do trafienia, ale sam dysponując – podobnie jak przeciwnik – uzbrojeniem o płaskiej trajektorii lotu pocisku, mógł ostrzeliwać go z góry, dzięki czemu kąt trafienia w pokład był wyższy niż wtedy, gdyby strzelał z poziomu morza³⁴. Fakt ten miał kapitalne znaczenie, ponieważ grubość pancerza na pokładach oraz górnych powierzchniach nadbudówek i wież artyleryjskich większości alianckich okrętów nie przekraczała dwóch cali³⁵.

Zgrupowanie baterii dział okrętowych

W drugiej fazie Operacji Dardaneelskiej (26 lutego–17 marca) umiarkowanymi sukcesami poszczycić się mogła tylko bateria Dardanos, która 2 marca odnotowała pięć trafień w pancernik HMS *Canopus*. Skutkowały one poważnym uszkodzeniem dziobu, całkowitym zniszczeniem kabin oficerskich na rufie, złamaniem masztu, przestrzeleniem komina i roztrzaskaniem dwóch szalup³⁶. Pięć dni później ta sama bateria wstrzelała się we francuskie okręty liniowe, wyrządzając im szereg uszkodzeń trudnych do oszacowania z lądu³⁷. Podczas głównej bitwy w dniu 18 marca znacznymi sukcesami poszczycić się już mogły obie baterie. Dardanos uzyskał serię trafień w HMS *Irresistible* i HMS *Ocean*, po tym jak oba okręty weszły na miny postawione 8 marca przez *Nusreta*³⁸. Zarówno źródła³⁹, jak i oględziny wraku HMS *Irresistible*⁴⁰ wskazują, że pancernik ten został o godz. 19.30 „dobity” przez artylerię. W przypadku HMS *Ocean* potwierdzenie tego faktu znajdujemy tylko w źródłach⁴¹, ponieważ dotychczasowe, bardzo nieprofesjonalne eksploracje wraku nie dały zadowalających rezultatów. Bateria Mesudiye odnotowała natomiast 18 marca (we współpracy z bateriami haubic) serię trafień w krążownik liniowy HMS *Inflexible* – drugi co do wartości bojowej okręt Eskadry Sprzymierzonych. W ich efekcie uszkodzeniu uległa radiostacja i stanowisko dowodzenia artylerii głównej

³³ F. Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, „336 sayılı Deniz mecmuasının tarihi ilavesi”, İstanbul 1935, s. 82.

³⁴ Jak twierdził H. M. Denham (*Dardanelles*, s. 37), większość pocisków ugodziła w *Agamemnona* pod kątem ok. 45°.

³⁵ *Ibidem*, s. 37 i 39.

³⁶ F. Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 93.

³⁷ *Ibidem*, s. 107.

³⁸ *Ibidem*, s. 127; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 184.

³⁹ G. A. Schreiner, *Allied naval operations during the Dardanelles-Gallipoli Campaign 1914-1915*, Historical Section, Office of Naval Records and Library, Navy Department, Washington, D. C., s. 37.

⁴⁰ Por. S. Kolay, O. Taktak, S. Karakaş, M. Alabay, *Derinlerden yansımalar. Çanakkale Savaşları batıkları*, İstanbul 2013, obrazy z sonaru nr 66–68 na s. 96–97.

⁴¹ F. Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 127; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 184.

okrętu. Co najistotniejsze, doszło też do rozległego pożaru na mostku, który zmusił *Inflexible* do opuszczenia formacji aż do czasu uporania się z ogniem. Kilka trafień od baterii Mesudiye otrzymał poza tym francuski *Bouvet*⁴².

Widać, że w okresie między 26 lutego a 17 marca efektywność ognia prowadzonego przez baterie Dardanos i Mesudiye przeciw dużym okrętom nie była imponująca. Okazały się one jednak bardzo skuteczne w zwalczaniu flotyli trałowców podczas prowadzonych przez nią operacji nocnych⁴³, a doświadczenia uzyskane w tym czasie były bardzo cenne i zostały umiejętnie wykorzystane podczas bitwy 18 marca. Wtedy to wspomniane baterie dział okrętowych – we współpracy ze zgrupowaniem haubic – wykazały się wyjątkową efektywnością, zatapiając (*de facto* „dobijając”) pancerniki HMSs *Irresistible* i *Ocean* oraz przyczyniając się do ciężkiego uszkodzenia krążownika liniowego HMS *Inflexible*.

Zgrupowanie haubic

Baterie rozmieszczone na półwyspie Gallipoli (brzeg europejski) mogły się poszczycić udokumentowanymi trafieniami tylko w dniach 7 marca, kiedy to spowodowały znaczne uszkodzenia nadbudówek na pancernikach HMSs *Agamemnon* i *Lord Nelson*⁴⁴, oraz 14 marca, kiedy uzyskały trzy bezpośrednie trafienia w niezidentyfikowany brytyjski pancernik. Stopnia wyrządzonych w ich wyniku strat nie udało się oszacować⁴⁵.

Znacznie więcej możemy powiedzieć o efektywności haubic dyslokowanych na brzegu azjatyckim. 26 lutego jedna z baterii wstrzelała się w HMS *Majestic*, czego skutkiem były cztery dziury w prawej burcie (w tym 2 poniżej linii wodnej) oraz uszkodzona antena radiostacji i łódź motorowa⁴⁶. W dniu 1 marca pod ogień haubic dostały się pancerniki HMSs *Albion*, *Triumph*, *Ocean* i *Majestic*. Część z siedmiu bezpośrednich trafień otrzymał HMS *Albion*, na pokładzie którego rannych zostało czterech ludzi⁴⁷. Trzy dni później pojedyncze trafienie w HMS *Majestic* zakończyło się zdemolowaniem kasy okrętowej⁴⁸. 7 marca znacznym uszkodzeniom uległy nadbudówki pancerników HMSs *Agamemnon* i *Lord Nelson*⁴⁹. Podczas głównej bitwy 18 marca pierwszy z tych okrętów otrzymał w ciągu 25 minut dwanaście bezpośrednich trafień od azjatyckich haubic, w wyniku czego doszło do uszkodzeń na pomoście dowodzenia i w tylnym kominie⁵⁰.

W okresie między 26 lutego a 17 marca zgrupowanie haubic mogło się zatem poszczycić wysoką efektywnością, odzwierciedloną nie tyle w uszkodzeniach wyrządzonych

⁴² F. Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 119–120.

⁴³ Por.: P. Nykiel, *Operacja trałowania min w Dardanelach (25 lutego–17 marca 1915)*, „Okręty Wojenne”, nr 3/2005 (71), s. 20–29.

⁴⁴ H. M. Denham, *Dardanelles*, s. 51–53; F. Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 107–108.

⁴⁵ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı* (...), s. 167.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 130; F. Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 87.

⁴⁷ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 165; F. Kurtoğlu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 89–91.

⁴⁸ *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı* (...), s. 147.

⁴⁹ H. M. Denham, *Dardanelles*, s. 51–53.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 67; R. Keyes, *Des Bancs de Flandre aux Dardanelles (The Narrow Seas to the Dardanelles) 1910–1915*, Paris 1936 (?), s. 161.

konkretnym okrętem, ile w zmuszeniu ich do ciągłej zmiany pozycji. To z kolei uniemożliwiało im prowadzenie skutecznego ognia przeciw fortom i bateriom dział okrętowych. Zgrupowanie odegrało też bardzo ważną rolę w obronie dardaneelskiej zagrody minowej przed strąłowaniem jej przez przeciwnika. Natomiast w trakcie głównej bitwy 18 marca haubice wystrzeliły łącznie 1465 sztuk amunicji, podczas gdy wszystkie forty „centralne” i główne baterie dział okrętowych w sumie tylko 444 sztuki (por. Tabela 2). Uszkodzenia na HMS *Inflexible*, wyrządzone przez haubice wspólnie z baterią Mesudiye, okazały się bardzo poważne⁵¹. Wszystkie haubice z tego zgrupowania uzyskały łącznie 139 bezpośrednich trafień⁵².

Zgrupowanie fortów „centralnych” (brzeg europejski)

Zgodnie z założeniami planu obrony Dardaneli w okresie od 26 lutego do 17 marca forty „centralne” ograniczały się jedynie do odpowiadania na ogień przeciwnika, zaangażowanego wówczas przede wszystkim w walkę ze zgrupowaniami dział okrętowych i haubic. Jedynym fortem, odnotowującym w tym czasie trafienia, był Rumeli Mecidiye, który 6 marca umieścił jeden pocisk w HMS *Majestic*, wyrządzając nim niewielkie uszkodzenia⁵³. Już następnego dnia zapisał jednak na swoim koncie siedem bezpośrednich trafień w HMS *Lord Nelson*. W ich rezultacie uszkodzona została jedna kazamata, natomiast zalaniu uległy dwa bunkry węglowe. Rany odniósł dowódca okrętu, dwóch oficerów i trzech marynarzy⁵⁴.

Znacznie większą aktywnością mógł się wykazać wspomniany fort w bitwie 18 marca, podczas której był jednym z głównych celów okrętów Ententy. Francuski pancernik *Gaulois* dosięgło co prawda tylko pięć pocisków z Rumeli Mecidiye, ale jedno z trafień, otrzymane poniżej linii wodnej, spowodowało zalanie znacznej części kadłuba (dziób zanurzył się aż po kluzę kotwiczne) i duży przechył na lewą burtę⁵⁵, co zmusiło okręt do opuszczenia cieśniny i ratowania się przed zatonięciem przez wejście na mieliznę w pobliżu wyspy Drapano⁵⁶. Jeden z pocisków spenetrował też rufową wieżę artylerii głównej *Gaulois* (dwa działa 305 mm L/45), powodując śmierć siedmiu ludzi⁵⁷. Prawdziwym popisem kunsztu artylerzystów z tego fortu była jednak wymiana ognia z francuskim okrętem flagowym *Suffren*. Pancernik ten otrzymał 13 trafień w ciągu 13 minut, co – biorąc pod uwagę uwarunkowania techniczne na stanowiskach artyleryjskich Rumeli Mecidiye – świadczyło

⁵¹ F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 119–120.

⁵² H. Kannengiesser, *The Campaign in Gallipoli*, London 1927 (?), s. 81.

⁵³ F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 105.

⁵⁴ H. M. Denham, *Dardanelles*, s. 51–53; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harakâtı* (...), s. 168–169.

⁵⁵ F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 123.

⁵⁶ P. Chack, *Marins a la bataille. Des Dardanelles aux brumes du nord*, Paris 1937, s. 85–94; De Courtois de Langlade (Commandant), *Une Flotille Française aux Dardanelles (1915)*, Saumur 1936, s. 38.

⁵⁷ E. Vedel, (opr. A. Altıntaş, Z. Altıntaş), *Çanakkale'de Bahriyelilerimiz*, Çanakkale 1997, s. 40. Autor ten twierdzi, iż wspomniane trafienie uzyskane zostało przez działo o kal. 210 mm. Nie może to jednak być prawdą, gdyż uzbrojenie takie znajdowało się tylko na stanic fortów Namazgâh i Çimenlik i ze względu na krótkie lufy (L/22) oraz brak amunicji nowego typu nie było 18 marca wykorzystane.

o wypracowaniu przez jego personel wręcz niewiarygodnej szybkostrzelności. W wyniku tych trafień dziób *Suffrena* przebity został poniżej linii wodnej. Turcy odstrzelili też komin i zniszczyli system łączności na okręcie. Pojedynczy pocisk kal. 240 mm spenetrował dwie kazamaty dział kal. 165 mm, zabijając 13 ludzi, detonując 200 kg prochu i wzniciając pożar, który spowodował pęknięcie instalacji hydraulicznej, a w rezultacie unieruchomienie całej lewoburtowej artylerii. Okręt uniknął zagłady tylko dzięki błyskawicznej reakcji trzeźwo myślącego marynarza, który na własną odpowiedzialność załóżł zajęty już częściowo ogniem przedział wypełniony 6 tonami prochu⁵⁸. Siedem trafień otrzymał też od Rumeli Mecidiye *Bouvet*. Nie można wykluczyć, że miały one (w połączeniu z trafieniami uzyskanymi przez Anadolu Hamidiye – o czym niżej) wpływ na zatonięcie tego pancernika⁵⁹. Także HMS *Irresistible* po tym, jak wszedł na minę, ugodzony został przez kilka pocisków ze wspomnianego fortu⁶⁰. Pojedyncze trafienie od Rumeli Mecidiye otrzymał HMS *Ocean*. Doszło do tego niemal w tym samym momencie, gdy okręt wszedł na minę. Uszkodzenia wyrządzone przez pocisk doprowadziły do zablokowania mechanizmu sterowego, co ostatecznie skłoniło Brytyjczyków do porzucenia okrętu (gdyby pancernik zachował sterowność, to podjęto by decyzję o wzięciu go na hol przez inną jednostkę)⁶¹.

Jedynym oprócz Rumeli Mecidiye fortem europejskim, który uzyskał trafienie w dniu 18 marca, był Namazgâh. Pojedynczy pocisk z jednego z jego dział eksplodował na pokładzie HMS *Irresistible*⁶².

Zgrupowanie fortów „centralnych” (brzeg azjatycki)

Jedynym fortem po azjatyckiej stronie cieśniny, który aktywnie uczestniczył w Operacji Dardaneelskiej, był Anadolu Hamidiye. Dnia 7 marca zapisał on na swym koncie osiem bezpośrednich trafień w HMS *Agamemnon*. W ich wyniku zniszczone zostały kabiny oficerów, mesa oficerska i toalety załogi. Okręt wycofał się tego dnia z cieśniny z lekkim przechylem na lewą burtę⁶³. Po raz kolejny załoga *Agamemnona* przeżyła ciężkie chwile za sprawą wspomnianego fortu w dniu 18 marca, kiedy Turcy uzyskali pięć trafień. Uszkodzeniu uległa wieża dział kal. 234 mm, zniszczone zostały dwa działa kal. 76 mm, powstały też znaczne uszkodzenia nadbudówek (część z nich z pewnością wyrządziły haubice) oraz „duża dziura w pokładzie”⁶⁴. Skutki ośmiu bezpośrednich trafień od Anadolu Hamidiye odczuł również bardzo boleśnie *Bouvet*. Pociski spenetrowały część

⁵⁸ M. Herubel, *La bataille des Dardanelles 1914-1916 ou la tragedie annoncée*, Paris 1998, s. 110; F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 122–123; E. Vedel, *Çanakkale*, s. 39–40; P. Chack, *Marins a la bataille...*, s. 61–73.

⁵⁹ G. Yetkin, *Yaratanların...*, s. 130.

⁶⁰ F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 127.

⁶¹ *Ibidem*, s. 126–127.

⁶² G. Yetkin, *Yaratanların...*, s. 138.

⁶³ H. M. Denham, *Dardanelles*, s. 52–53; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı (...)*, s. 168–169; R. Keyes, *Des Bances de Flandre aux Dardanelles*, s. 140.

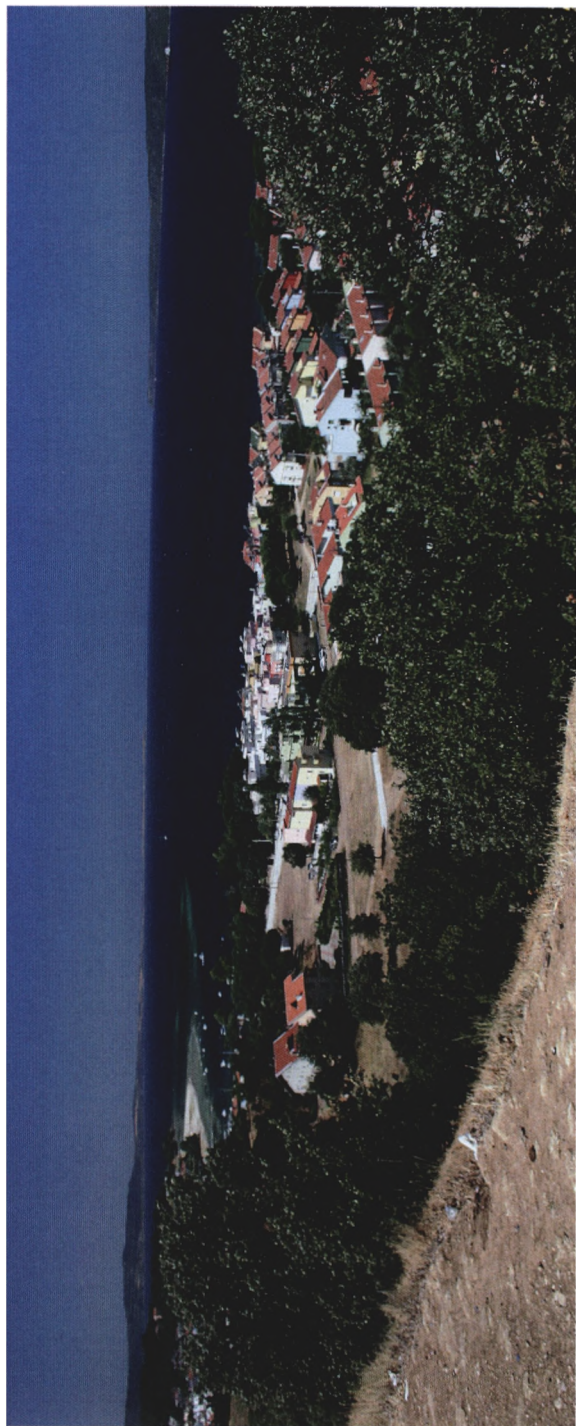
⁶⁴ H. M. Denham, *Dardanelles*, s. 67.

1. Południowe wejście do Dardaneli widziane z fortu Ertuğrul. Strzałką zaznaczono fort Kumkale. Na lewo od niego widoczna zatoka Erenköy, znajdująca się w strefie ostrzału zgrupowania haubic (Fot. Piotr Nykiel).

2. Strefa ostrzału zgrupowania haubic widziana ze zboczy Erenköy (obecnie İnepe). Po przeciwległej stronie cieśniny półwysep Gallipoli (Fot. Piotr Nykiel).

3. Widok na Dardanele z parapetu baterii Dardanos. Po prawej półwysep Gallipoli, po lewej zatoka Erenköy. Niemal cały ujęty w tym kadrze akwen pokrywały swym ogniem baterie Dardanos i Mesudiye oraz zgrupowanie haubic (Fot. Piotr Nykiel).

4. Dardanele widziane ze zbocza wzgórza Baykuş. Strzałkami zaznaczono stanowiska dział okrętowych 150 mm L/45 baterii Mesudiye (Fot. Piotr Nykiel).

5. Forty broniące przewożenia Dardaneli: 1 – Anadolu Hamidiye, 2 – Çimenlik, 3 – Namazgâh, 4 – Rumeli Hamidiye, 5 – Rumeli Mecidiye (Fot. Piotr Nykiel).

6. Działo Kruppa 240 mm L/35 w forcie Rumeli Mecidiye (Fot. Piotr Nykiel).

pomieszczeń pod pokładem głównym i mostkiem⁶⁵. Trafienia te mogły doprowadzić do eksplozji pod dziobową wieżą artylerii głównej, która nastąpiła tuż po wejściu okrętu na minę i przesądziła o jego zatonięciu w ciągu około 3 minut. Kilka pocisków z omawianego fortu dosięgło też 18 marca HMS *Irresistible*⁶⁶.

Można zatem zauważyć, że w okresie między 26 lutego a 17 marca forty „centralne”, zgodnie z planem, unikały otwierania ognia, dopóki baterie dział okrętowych i haubic wywiązywały się ze swoich zadań. Kiedy już jednak zmuszono je do włączenia się do walki, okazały się zaskakująco efektywne (mimo braku doświadczenia i wyszkolenia załóg). Wystarczy tu przywołać wydarzenia z 7 marca oraz uszkodzenia odniesione wówczas przez okręty liniowe HMSs *Agamemnon* i *Lord Nelson*. Podczas głównej bitwy 18 marca walka z eskadrą alianckich okrętów prowadzona była *de facto* tylko przez dwa forty – Anadolu Hamidiye i Rumeli Mecidiye. Niemniej udowodniły one bardzo dużą skuteczność, szczególnie w ostatniej fazie starcia, kiedy okręty zbliżyły się na odległość poniżej 10 000 m. Większość alianckich jednostek była przestarzała, więc na przykładzie *Suffrena*, *Gaulois* czy HMS *Oceana* widać, że pojedyncze, dobrze plasowane trafienie było w stanie wyeliminować okręt z walki.

W światowej historiografii dominuje przekonanie, że artyleria DRU zużyła 18 marca niemal cały zapas amunicji, więc ponowienie przez Eskadrę Sprzymierzonych ataku następnego dnia przyniosłoby jej sukces. Z pewnością jednak tak by nie było. Przyjrzyjmy się najpierw zapasowi amunicji w najważniejszych fortach i bateriach DRU przed bitwą w dniu 18 marca i po niej (Tabela 2):

Nazwa fortu, baterii lub jednostki artyleryjskiej	Liczba i rodzaj dział	Zapas amunicji w dniu 18 marca (przed bitwą)		Liczba wystrzelonych pocisków		Zapas amunicji w dniu 18 marca (po bitwie)	
		nowy typ	stary typ	nowy typ	stary typ	nowy typ	stary typ
Anadolu Hamidiye	2 × 355 mm L/35 7 × 240 mm L/35	34 156	97 449	19 60	10 ?	15 96	87 ?
Rumeli Mecidiye	2 × 280 mm L/22 4 × 240 mm L/35	82	52 232	47	46	35	52 186
Rumeli Hamidiye	2 × 355 mm L/35	25	82	–	–	25	82
Namazgâh	2 × 260 mm L/22 2 × 240 mm L/35 5 × 240 mm L/22 7 × 210 mm L/22	32	176 152 435 1486	–	6 33 – –	32	170 119 435 1486
Dardanos	5 × 150 mm L/40	485	230	115	–	370	230

⁶⁵ J. Pomiankowski [Pomiankowski], *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, İstanbul 1990, s. 109; H. Kanengisser, *The Campaign in Gallipoli...*, s. 77; G. A. Schreiner, *Allied naval operations...*, s. 33–34; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, VIII ncı Cilt, *Deniz Harekâtı* (...), s. 179.

⁶⁶ F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 124.

Nazwa fortu, baterii lub jednostki artyleryjskiej		Liczba i rodzaj dział	Zapas amunicji w dniu 18 marca (przed bitwą)		Liczba wystrzelonych pocisków		Zapas amunicji w dniu 18 marca (po bitwie)	
			nowy typ	stary typ	nowy typ	stary typ	nowy typ	stary typ
Rumeli Mesudiye		3 × 150 mm L/45	502		114		388	
8. pułk haubic	1. dywizjon	30 × 150 mm	5530	–	897	–	4065	–
	2. dywizjon				142			
	3. dywizjon				426			
Ł ą c z n i e			6846	3391	1820	95	5026	2687

Na podstawie: *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı*, I nci Kitap, (*Haziran 1914–25 Nisan 1915*), Ankara 1993; F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*; Hasan Bcy, *Mermiyi yapıştırdım*, „Günaydın Gazetesi”, 18 Mart 1990.

Zestawienie to ukazuje, że forty rzeczywiście zużyły około 50% zapasów amunicji nowego typu, ale mimo to mogły jeszcze stawiać opór z jednakową intensywnością przez kolejne 2–3 dni, gdyby wróg zmniejszył dystans poniżej 10 000 m. Wtedy bowiem znalazłby się w zasięgu amunicji starego typu, której 18 marca w ogóle nie użyto, oraz dział krótkolufowych (L/22) – także niewykorzystanych w omawianym starciu. Warto przy tym zwrócić uwagę, że już 18 marca, w kulminacyjnej fazie bitwy okręty faktycznie zbliżyły się do fortów na odległość mniejszą niż 10 000 m⁶⁷. Przedstawione powyżej omówienie efektywności zgrupowania fortów „centralnych” daje bardzo wyraźny obraz, jak dużo kosztowała Aliantów (szczególnie Francuzów) tak znaczna redukcja dystansu. Ponadto kwestii powodzenia okrętów w przypadku ponowienia ataku w dniu 19 marca nie należy sprowadzać wyłącznie do zapasów tureckiej amunicji. Większość historyków zapomina o tym, że do 18 marca Eskadrze Sprzymierzonych udało się strąlać zaledwie kilkanaście z ok. 400 min rozstawionych w Dardanelach⁶⁸. Ponadto wyrządzone tego dnia uszkodzenia tureckich fortyfikacji okazały się niewielkie i większość udało się usunąć w ciągu nocy⁶⁹. Z walki zostało wyeliminowanych tylko siedem dział fortecznych (w tym cztery trwale)⁷⁰, podczas gdy siły alianckiej eskadry zostały zredukowane o jedną trzecią (trzy okręty zatopione i trzy ciężko uszkodzone).

Na koniec warto wspomnieć w kilku słowach o faktycznym wkładzie Niemców w obronę DRU. Zasługi tego sojusznika Imperium Osmańskiego są bowiem często wyolbrzymiane przez historyków.

⁶⁷ W przypadku baterii Dardanos i Mesudiye, wysuniętych bardziej na południe w stosunku do fortów „centralnych”, dystans zmalał nawet do ok. 5000 m.

⁶⁸ Potwierdza to lektura dziennika ówczesnego dowódcy dardanejskiej jednostki minerskiej, kmdr. ppor. Nazmiego (Akpınara) (N. Akpınar, *Deniz Binbaşı Nazmi Akpınar'ın Savaş Günlüğü 1914–1922*, Çanakkale Deniz Müzesi, sygn. I/AK-07).

⁶⁹ H. Kannengieser, *The Campaign in Gallipoli...*, s. 77–78; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı* (...), s. 209–212.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 209.

Do 18 marca 1915 służbę w DRU pełniło 7 niemieckich oficerów oraz 165 podoficerów i marynarzy. Niemcy stanowili zatem zaledwie osiem procent wszystkich oficerów i sześć procent podoficerów i żołnierzy całego Rejonu Umocnionego⁷¹. Obsadzali oni swym personelem w stu procentach fort Orhaniye (uzbrojony zaledwie w dwa działa) oraz w 85 procentach fort Anadolu Hamidiye⁷². Pozostałe forty miały zarówno tureckich dowódców, jak i tureckie załogi. Wszystkie dalmierze i inne przyrządy celownicze, będące na wyposażeniu dardanelskich fortów – zostały tam przywiezione w 1914 r. przez Niemców⁷³ i to wydaje się ich największym wkładem w tureckie zwycięstwo w dniu 18 marca. Efektywność dowodzonego i w całości obsadzonego przez Niemców fortu Orhaniye była bardzo rozczarowująca, szczególnie 25 lutego, a powodem tego było nieudolne dowodzenie przez podoficera, który zastąpił komendanta poległego w dniu 19 lutego⁷⁴. W tym samym czasie fort Ertuğrul, posiadający dowódcę i załogę w całości turecką oraz takie samo uzbrojenie jak Orhaniye, był znacznie skuteczniejszy (m.in. omal nie zatapiając okrętu liniowego HMS *Agamemnon*). Uszkodzenia wyrządzone alianckim okrętom w dniu 18 marca dowodzą, że fort Rumeli Mecidiye (obsadzony i dowodzony przez Turków) był równie efektywny jak „niemiecki” Anadolu Hamidiye (posiadający dowódcę i 85% załogi niemieckiej). Choć całością rozstawionego na obu brzegach cieśniny zgrupowania haubic dowodził Niemiec (płk Heinrich Wehrle)⁷⁵, to trudno jednoznacznie określić, w jakim stopniu jego komenda miała wpływ na skuteczność ognia tego związku taktycznego, który – przypomnijmy – dzielił się na trzy grupy (jedna po stronie europejskiej i dwie po azjatyckiej), dowodzone przez tureckich oficerów.

Bibliografia

Źródła:

Akpınar N., *Deniz Binbaşı Nazmi Akpınar'ın Savaş Günlüğü 1914-1922*, Çanakkale Deniz Müzesi, sygn. 1/AK-07,

Schreiner G. A., *Allied naval operations during the Dardanelles-Gallipoli Campaign 1914-5*, Historical Section, Office of Naval Records and Library, Navy Department, Washington, D. C.

Wspomnienia:

Adil S., *Hayat Mücadeleleri*, İstanbul 1982,

Atatürk M. K., Mahmut Sabri Bey, Tunccapa Ş., Gücüyener Ş. F., Kemalyeri M., Munim M., *Çanakkale Hatıraları*, Cilt 3, İstanbul 2003,

Churchill W., *La crise mondiale (1911-1915)*, v. 1, Paris 1925; v. 2, Paris 1928,

De Courtois de Langlade (Commandant), *Une Flotille Française aux Dardanelles (1915)*, Saumur 1936,

Denham H. M., *Dardanelles. A Midshipman's Diary 1915-16*, London 1981,

⁷¹ V. Yılmaz, *1 nci Dünya...*, s. 83. Za wyjściowce 100% przyjmujemy tu oficerów i żołnierzy pozostających pod bezpośrednim zwierzchnictwem dowódcy DRU oraz ww. Niemców.

⁷² F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 83; S. Adil, *Hayat...*, s. 212.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ F. Kurtoglu, *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, s. 76.

⁷⁵ H. Kannengiesser, *The Campaign in Gallipoli...*, s. 71.

Hasan Bey, *Mermiyi yaptırdım*, „Günaydın Gazetesi”, 18 Mart 1990,
 Kannengiesser H., *The Campaign in Gallipoli*, London 1927 (?),
 Keyes R., *Des Bancs de Flandre aux Dardanelles (The Narrow Seas to the Dardanelles) 1910–1915*,
 Paris 1936 (?),
 Pomiankowski [Pomiankowski] J., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çokuşu*, İstanbul 1990,
 Vedel E., (opr. Altıntaş A., Altıntaş Z.), *Çanakkale'de Bahriyelilerimiz*, Çanakkale 1997,
 Yetkin G., *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, Ankara (?) 1965.

Monografie:

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V nci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı*, I nci Kitap (Haziran 1914–25 Nisan 1915), Ankara 1993,
Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, VIII nci Cilt, *Deniz Harekâtı*, Ankara 1976,
 Chack P., *Marins a la bataille. Des Dardanelles aux brumes du nord*, Paris 1937,
 Chatterton E. K., *Dardanelles Dilemma. The Story of the Naval Operations*, London 1935,
 Herubel M., *La bataille des Dardanelles 1914–1916 ou la tragedie annoncée*, Paris 1998,
 Kayabali İ., Arslanoğlu C., *Çanakkale Zaferi 1915*, Ankara 1975,
 Kolay S., Taktak O., Karakaş S., Atabay M., *Derinlerden yansımalar. Çanakkale Savaşları batıkları*, İstanbul 2013,
 Marder A. J., *From the Dreadnought to Scapa Flow. The Royal Navy in the Fisher Era, 1904–1919*, vol. II, *The War Years to the Eve of Jutland*, London 1966,
 Mutercimler E., *Korkak Abdul'den Coni Türk'e. Gelibolu 1915*, İstanbul 2005,
 Nykiel P., *Wyprawa do Złotego Rogu. Działania wojenne w Dardanelach i na Morzu Egejskim (sierpień 1914–marzec 1915)*, Kraków–Międzyzdroje, 2008,
 Olender P., *Wojny morskie 1883–1914*, Warszawa 2005,
 Shaw S. J., *The Ottoman Empire in World War I*, Volume 2, Ankara 2008,
Who's Who, 77 Year: 1925. Annual Biographical Dictionary with which is Incorporated „Men and Women of the Time”, London 1925,
 Wilson H. W. (tüm.: L. Talat), *Büyük Harpte Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1931,
 Yılmaz V., *I nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman ittifakı ve askeri yardımlar*, İstanbul 1993.

Artykuły:

Kurtoğlu F., *Çanakkale ve 18 Mart 1915*, „336 sayılı Deniz mecmuasının tarihi ilavesi”, İstanbul 1935,
 Nykiel P., *Operacja trałowania min w Dardanelach (25 lutego–17 marca 1915)*, „Okręty Wojenne”, nr 3/2005 (71), s. 20–29.

PIOTR NYKIEL

“Every Sailor Attacking a Fort is a Fool”. The Dardanelles, 19 February–18 March 1915

Abstract

This article is the first monographic attempt to discuss the contribution of the Dardanelles Region artillery to the attack of the British-French ship squadron. The culmination of this encounter, which began on 19 February 1915, was a major battle, which took place less than a month later. World historiography uncritically agrees that the main contribution to the Turkish victory constituted the offensive line of 26 mines set by the ship named Nusret. Meanwhile, a careful analysis of the sources of all parties involved

in these battles shows that the Ottoman coastal artillery played at least a comparable role. The author draws attention to Dardaneli's brilliant defence plan, developed on the basis of assumptions formulated by General Cevat (Çobanlı), who in a masterly way combined the use of modest means of combat and the advantage of the battlefield topography. The article discusses the state of armaments of individual forts and troops and – on the example of damage done to specific ships – their contribution to the next.

Keywords: coastal artillery, Turkey, the Ottoman Empire, Dardanelles, 18-th March 1915, Cevat Pasha, Cevat Çobanlı, Bouvet, HMS Irresistible, HMS Ocean

